

Vilho Setälä 1892—1985

Filosofian tohtori Vilho Suonio Setälä kuoli 93 vuoden korkeassa iässä 11. huhtikuuta 1985.

Vilho Setälä oli syntynyt Helsingissä 4. huhtikuuta 1892; hänen vanhempansa olivat silloinen dosentti Eemil Nestor Setälä ja Helmi Krohn. Poika osoittautui jo nuorena monitoimiseksi käytännön puuhamiehiksi; yksi hänen erikoisaloistaan oli tuolloin vielä harvinainen valokuvausharrastus. Isänsä kielitieteellisiin pyrintöihin hän osallistui tekemällä v. 1912 isän ja maisteri E. A. Saarimaan seurassa kuusi-viikkoisen tutkimusmatkan liiviläisten pariin, päätehtävänä liiviläisten elämänpiirin

ikuistaminen kameralla. Silloin otetut valokuvat ovat jääneet harvinaisiksi dokumenteiksi häviävästä Liivin kansasta.

Varsinaista tieteilijää ei Vilho Setälästä kuitenkaan tullut. Valmistuttuaan filosofian kandidaatiksi 1922 hän astui kustannusosakeyhtiö Otavan palvelukseen, jossa pysyi vuoteen 1964. Käytännön miehenä hän toimitti harrastamistaan asioista mm. suositun Kodin taitosanakirjan (1930); sen seuraaja Suuri taitokirja ilmestyi 8. painoksena vielä 1964. Yleiseltä kannalta kaikkein merkityksellisintä oli kuitenkin Setälän työ vuodesta 1932 hankkeissa olleen monumentaalisen Tekniikan sanaston toimitussihteerinä (1934—40). Ohessa hän julkaisi useita valokuvausta käsitteleviä opaskirjoja ja kehitti valokuvaustaitoaan uusiin suuntiin; hän oli maamme taidevalokuvauksen uranuurtajia.

Olematta kielitieteilijä sanan varsinaisessa merkityksessä Setälä oli tarmokas ja taitava käytännön kielimies. Hänen suosikkiharrastuksiinsa kuului esperanto (mm. Kalevalan ja Seitsemän veljeksien esperantonkieliset käännökset). Mutta niihin kuului myös suomen kielen, varsinkin tekniikan kielen, ilmaisun kehittäminen. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, onko Tekniikan sanaston johdantoon painettu selvitys eri johdostyyppien rajaamisesta kokonaan Vilho Setälän käsialaa vai onko osuutensa siihen myös sanaston kieliasiantuntijalla professori Oiva J. Tallgren-Tuuliolla ja sanaston lahjakkaalla factotumilla tekniikko Kalle Huuskosella. Noille rajausperiaatteille Setälä joka tapauksessa näyttää

olevan uskollinen mm. valokuvaussanaston kehittäessä, jota hän esitteli — oman osuutensa tosin vaatimattomasti taka-alalle painaen — Kotikielen Seurassa marraskuussa 1962 ja sitten Virittäjässä 1963. Mainitsen vain pari yksityiskohtaa, joilla on ollut merkitystä kielen myöhemmälle kehitykselle. *-in*-johtimiset laitteennimet on Tekniikan sanastossa ensimmäisen kerran omaksuttu johdonmukaisesti sekä ei-automaattisten että enemmän tai vähemmän automaattisten välineiden nimiksi; siten oli jätetty unohtuiksi Suom. Kirj. Seuran kielitieteen valiokunnan kokouksessa 1932 omaksuttu epäkäytännöllinen periaate, että esim. autoalalla *vaihteen muutin*, *poljin* ja *mutterin kiristin* olisivat kyllä *-in*-loppuisia mutta »itsenäisesti toimivat» *jäähäyttäjä*, *kaasuttaja*, *äänenvaimentaja*, *tuulilasien pyyhkijä* jne. pysyisivät *-ja*, *-jä* -loppuisina. Kukapa tuollaista itsenäisen ja ei-automaattisen laitteen eroa pystyisi läheskään aina edes tekemään. Tekniikan sanaston kanta tuli sitten mm. E. A. Saarimaan Kielenoppaan ja Nykysuomen sanakirjan kautta tutuksi, ja viime vuosikymmenet ovat olleet *-in*-johtimien jatkuvaa voittokulkua. (Tekniikan sanastossa 1940 ovat tällä tietoa esim. seuraavien johdosten ensiesiintymät: *ahdin* 'kompessori', *hidastin*, *höyrystin*, *kuummennin*, *lauhdutin*, *rajoitin*, *sumutin*, *tulistin*, *vakain*.)

Samanlainen kahtiajako Tekniikan sanastossa tehtiin, kun johdin *-e* omaksuttiin *-in*-johdosten sijaan eräiden muiden tehtäviensä ohella »aineellisten vaikutteiden» (ts. välineenä käytettyjen aineiden) ja »rakenneosien» nimiin: *voide*, *sytyte*, *johde*, *hapete*, *pelkiste*, *hidaste*, *puhdiste*, *liuote* jne.; *side*, *täyte*, *pidäte*, *nide* (mutta *nidos* = nitomisen tulos, kirja). Tämäkin periaate on sittemmin tullut yleiseen käyttöön; pantakoon merkille vaikka lääketieteen uudehkot ja uudet termit *rokote* (vielä 1930-luvulla yleisesti »rokotusaine» tai »rokkoaine»), *nukute*, *puudute*, *rauhoite* tai Tekniikan sanastosta vielä puuttuva tekniikan termi *ohenne*. Tällaisten rinnalla tosin pitävät yhä puoliaan jotkut aineen-

nimeä merkitsevät *-in*-johdokset: *juoksu-tin*, *hapatin* (meijerialalla nykyään jo kansanomainen *juoksute* ja jo G. E. Eurénin tuntema *hapate*), *liuotin* (varsinkin kemiasa; tekniikan puolella usein *liuote*). Onpa rinnalle ilmaantunut muutama uusikin samanlainen: »kovetin», »pehmitin» yms. Valokuvauksen alalla vanhimmat *-e*-johtimiset sanat ovat kai *kehite* ja *huuhde* (molemmat Vilho Setälän löytämiä jo 1905 ilmestyneestä alan oppaasta, ks. Vir. 1963 s. 99). Lieneekö Setälän samassa kirjoituksessa mainitsemia termejä *herkiste*, *vahvenne*, *heikenne*, *jyrkenne* toisaalta pidettävä hänen omina luomuksinaan?

Vilho Setälä seurasi kiinteästi sanavaalikkiansa kohtaloita. Virittäjässä 1947 (»Ettei unohtuisi») hän muistutti Tekniikan sanaston hyvistä, usein kansankielisistä löydöistä, jotka eivät ainakaan tuolloin olleet vielä yleistyneet: *meisti* 'stanssi', *luotta* 'sabloni', *vanunki* 'metallilanka', *pinne* 'kiinnityspuristin' (muutenkin kuin sähköjohtimen), *aunio* 'puolivalmiste', *sälyt* 'matkatavarat', *viilekkeet* 'repuun, housun jne. kantimet' jne. Toisaalta eräät hänen mainitsemansa sanat ovat tuon jälkeen tulleet nopeasti tutuiksi: *taajuus* (ei enää »jaksoluku»), *piirturi*. Setälän valokuvatermi *otos* on vakiintunutta nyky-suomea; *ulote* 'dimensio' ottaa vasta ensi askeleitaan, vaikka se tavallaan piilee jo *kolmi-*, *moni/ulotteinen* -tyyppisissä muodosteissa, jotka Setälä otti käyttöön »moniulottuvaisen» jne. tilalle eräässä ylioppilaana tekemässään luentosuomennoksessa v. 1913.

Kirjainten ja äänteiden tekstitaajuudet kiinnostivat Vilho Setälää. Hän julkaisi Virittäjässä 1961 kirjoituksen »Kirjainten ja äänteiden useudet suomessa» ja 80-vuotiaana veteraanina kirjasi »Suomen kielen dynamiikkaa», joka ansioidensa perusteella sai sijan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Suomi-sarjassa. Hänen kirjoitustyyliinsä, käsitteli hän sitten kielen tai muiden alojen asioita, oli luontaisen selkeää: elävää, ilmaisevaa nykysuomea.

Filosofian kunniatohtoriksi Vilho Setälä vihittiin Helsingin yliopistossa 1973.

Katsauksia

Hän oli miltei viimeisiin vuosiinsa asti ahkera Kotikielen Seuran kokouksissa kävijä ja kokouskeskusteluissa puheenvuorojen käyttäjä. Suomen kielen harrastajat kunnioittavat hänen muistoaan kiitollisina.

TERHO ITKONEN